УДК 323:321

Третяк О. А.

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС І ПУБЛІЧНА СФЕРА: ЗМІСТ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Стаття розглядає спільні та відмінні риси політичного дискурсу і публічної сфери політики. Визначаються типи дискурсів, які впливають на розвиток публічної сфери. Приділено увагу проблемі управління політичним дискурсом.

Ключові слова: *політичний дискурс, публічна сфера, спілкування, діалог, політична комунікація.*

Статья рассматривает общие и отличительные черты политического дискурса и публичной сферы политики. Определяются типы дискурсов, которые влияют на развитие публичной сферы. Уделено внимание проблеме управления политическим дискурсом.

Ключевые слова: *политический дискурс, публичная сфера, общение, диалог, политическая коммуникация.*

The article considers the common and distinctive features of political discourse and public policy areas. Determined by the types of discourses that influence the development of the public sphere. Attention is paid to the problem of manipulated political discourse.

Key words: *political discourse, public sphere, communication, dialogue, political communication.*

Співвідношення політичного дискурсу і публічної сфери є одним із центральних напрямків досліджень публічної сфери політики. Ці взаємодії публічної сфери і дискурсу мають, з одного боку, чіткий перелік проявів, з іншого – не підлягають повній систематизації. У багатьох джерелах існує збіг понять «публічна сфера» і «дискурс». У межах цього дослідження потрібно здійснити розрізнення цих фундаментальних явищ. Одним з напрямків є визначення параметрів дискурсу, якими є лінгвістичні прояви. Також потрібно підкреслити розбіжності понять і явищ публічної сфери та дискурсу. Необхідним засобом теоретико-методологічного дослідження є виявлення системності вживання обох понять в сучасній політичній науці.

Політичний дискурс є середовищем змістового наповнення публічної сфери. Саме тому між публічною сферою і політичним дискурсом вибудовуються відносини форми її змісту.

Розгляд політичного дискурсу і публічної сфери політики в теоретико-методологічному аспекті є складним завданням, оскільки ці два поняття є полісемантичними і мають багато конотацій у світі реальної політики і політичній науці. Водночас основним напрямком дослідження є пошук взаємозв'язку, взаємообумовлення, і взаємної детермінації політичного дискурсу, і публічної сфери. Публічна сфера політики є тим формальним орієнтиром, у межах якого політичний дискурс виступає як загальнозначуще явище. Публічний і не публічний дискурс мають низку відмінностей.

Публічний дискурс є більш зрозумілим, орієнтованим на середнього слухача, співвідноситься з нормативними і ціннісними орієнтирами в межах суспільства. С. Т. Онуфрів [4] обґрунтував концептуальні засади політичного дискурсу засобів масової інформації (ЗМІ) України та розглянуто політичні, економічні, соціальні, культурні, трансформаційні реалії сучасного українського політикуму з використанням постколоніальної методології. А. Д. Литовченком [2] здійснено аналіз соціальних теорій мови та дискурсу, на базі якого сформульовано й аргументовано концепцію розуміння дискурсу як структурно-діяльнісного соціального феномену, що складається з мови та соціального контексту її застосування. Відзначено, що базовими характеристиками дискурсу є декларативність і маніпулятивна спрямованість. У роботі, автором якої є В. В. Петренко [5] розкрито роль і значення поняття «політична мова» як ефективного засобу маніпулятивного впливу. Доведено, що політична мова має значний маніпулятивний потенціал, який найбільш повно реалізується в політичних міфах та стереотипах, у політичній рекламі та пропаганді, у функціонуванні засобів масової інформації та в публічному мовленні політичних діячів. Разом з тим проблема співвідношення публічної сфери політики і політичного дискурсу потребує подальшого вивчення.

Метою статті є встановлення спільних і відмінних рис понять «політичний дискурс» і «публічна

сфера» у контексті дослідження публічної сфери політики.

Параметри публічності політичного дискурсу визначаються на основі теми, з приводу якої здійснюється висловлювань і триває діалог у випадку, якщо полілог є багатостороннім. Він триває за участі спікерів, які мають різний політичний статус, рівень публічності відповідає вимогам публічної сфери. У випадках, якщо висловлювань здійсню-ються прихована від інших потенційних учасників, або існують адміністративні чи інші обмеження, то публічність такого дискурсу піддається сумніву. Іншим обмеженням щодо ідентифікації публічного характеру політичного дискурсу може слугувати вузька наукова спеціалізація дискурсів. Коло потенційних учасників обмежено фахівцями, але в цьому випадку нормативно-ціннісні вимоги від-носно дискурсу виконуються, оскільки ці практики залишаються відкритими. Як зазначає російська дослідниця К. В. Нікітіна, «дискурс у загальному вигляді – одне з найбільш складних і таких, що найменш піддаються чіткому визначенню понять сучасних гуманітарних досліджень»[3].

Досліджуючи співвідношення політичного дискурсу і публічної сфери, потрібно звернути увага на їх відображення у медіа-просторі. Вітчизняні вчені зазначають, що дискурс як явище, є складним для визначення та оперування. «В основному політична комунікація опосередкована дискурсом ЗМІ, оскільки в сучасному світі в політиків мінімалізовані можливості прямого контакту з населенням. У дискурсі мас-медіа журналісти виступають як посередники між політиками-професіоналами і масовою аудиторією непрофесіоналів. Оскільки населення дистанційоване від уряду і не може безпосередньо спостерігати процес прийняття рішень, що стосуються суспільного життя, журналісти стають «оповідачами» про політику і політиків і, відповідно, формують громадську думку. Таким чином, засоби масової комунікації стають практично єдиним засобом спілкування політиків і мас», – вказує К. В. Нікітіна [3].

Водночас роль дискурсу як сукупності фактів політичного мовлення в сучасній політичній системі є надзвичайно важливою. Ці вага і значення розкриваються через теоретичний концепт політичної комунікації. Зв'язок з політичною комунікацією робить дискурс частиною інформаційного поля і, водночас пов'язаним з конкретними політичними суб'єктами, які беруть участь у формуванні та поширенні повідомлень. «Маючи безліч схожих рис, дискурс ЗМІ та політичний дискурс перетинаються в певній області свого застосування. Скажімо, виступ політика на конференції являє собою політичний дискурс, а його транслювання по телебаченню (з неминучою в цьому випадку вступом, тобто попереднім комен-тарем ведучого, і добором знятого матеріалу) – вже політичний дискурс ЗМІ. Текст закону належить до політичного дискурсу, а новинна замітка про його прийняття чи роз'яснення його дії в авторській колонці – політичний дискурс ЗМІ. Репортаж про вручення кінематографічної премії – дискурс ЗМІ, репортаж про вручення урядових нагород – політичний дискурс ЗМІ», – відзначає К. В. Нікітіна [3].

Російські вчені прагнуть розрізняти ті риси, які мають політичний дискурс і дискурс засобів масової інформації. Таке розрізнення ведеться на основі статусу владних акторів та їх ставлення до різних подій. Переосмислення через ЗМІ масштабу і значення певної події і висловлювань щодо неї роблять їх визначальною частиною медіа-дискурсу. Спільна належність дискурсивних явищ до політичного і медійного просторів ще більше ускладнює дослідження. Згідно з К. В. Нікітіною, «політичний дискурс ЗМІ виникає в області перетину політичного дискурсу і дискурсу ЗМІ. Як робоче визначення пропонується використовувати наступне: політичний дискурс ЗМІ – складне комунікативне явище, яке має своєю метою боротьбу за владу за допомогою формування громадської думки, яке включає текст як вербалізований результат мови, контекст – ситуативний, соціокультурний і прагматичний, а також спеціальні мовні засоби, які відповідають цілям і завданням дискурсу» [3].

До числа нетривіальних визначень дискурсу як явища політики належить інструментальне визначення дискурсивних практик ЗМІ і пошук обґрунтувань політичного характеру дискурсу ЗМІ. «Політичний дискурс ЗМІ має низку передумов для маніпулювання суспільною свідомістю. Його маніпулятивний потенціал обумовлений, у першу чергу, інтенціональною установкою цього виду дискурсу. Його мета – влада: її завоювання, реалізація, збереження. Завдання політичного дискурсу ЗМІ – вплив на формування громадської думки. Досягнення мети і завдання забезпечується тим, що політичний дискурс ЗМІ – комунікативне явище, а будь-яке спілкування – це цілеспрямований вплив», – вказує К. В. Нікітіна [3].

Одним із чинників встановлення політичного змісту дискурсу ЗМІ є потенціал його використання як засобу досягнення певної політичної мети. Ці умови є, скоріше, прагматичними, ніж ідейно-теоретичними позиціями, тому і участь політичних суб'єктів – потенційних мовців політичного дискурсу ЗМІ – випливає з їх конкретних політичних завдань, а не з ціннісних міркувань. К. В. Нікітіна вказує, що «політичний дискурс ЗМІ має у своєму розпорядженні інформацію як ресурс управління знаннями суспільства про світ і, відповідно, його реакцією на нього»[3].

Теза про те, що дискурсивна практика ЗМІ є основою для творення нового знання і конституювання статусу інформації у суспільстві, обґрунтовується через загальні функції ЗМІ та їх потенційні можливості. Водночас ЗМІ не завжди можуть реалізовувати ті стратегії, які на них покладаються, і в цілому, не є тім явищем, якому приписують певні риси деякі науковці. «Політичний дискурс ЗМІ постає самостійним комуніка-

тивним явищем, утвореним у сфері перетину політичного дискурсу і дискурсу ЗМІ. Такі його особливості як інтенціональність, мас-орієнтованість, національно-культурна специфіка, ідеологічність, інформативність і суб'єктивність створюють необхідні передумови для маніпуляції суспільною свідомістю. Політичний дискурс ЗМІ тим самим має всі можливості для управління думками і відносинами аудиторії у необхідному для суб'єкта руслі», – зауважує К. В. Нікітіна [3].

Розкриття різноманітних якостей дискурсу веде до його аналізу з точки зору сприйняття дискурсивної реальності. За умов, коли дискурс є двостороннім явищем і продуктом висловлювань інтелектуальної діяльності у межах політичної сфери, а також, разом з тим, і явищем, яке сприймається аудиторією, то необхідно надати нового визначення дискурсу. «Дискурсом називають текст в його становленні перед уявним поглядом інтерпретатора. Дискурс складається з пропозицій або їх фрагментів, а зміст дискурсу часто, хоча і не завжди, концентрується навколо деякого «опорного» концепту, званого «топікою дискурсу», або «дискурсні топіком», – стверджує К. В. Нікітіна [3].

Ідучи шляхом визначення особливих рис дискурсу, вчені намагаються здійснити його типологізації і на цій основі виокремити специфічні риси, а потім порівняти їх із рисами певного зразку, еталону. Одним з таких підрозділів є дискурс у межах окремих політичних режимів, який має специфіку, протилежну демократичному дискурсу. Водночас його риси допомагають розуміти, з яких складових первинних підрозділів складаються сучасне політологічне дослідження дискурсу у сфері політики.

Не слід забувати, що дискурс як реальність публічної сфери є не лише сукупністю змістових повідомлень, але часто має на меті певний вплив на слухачів. Такий тип дискурсу є одним з найбільш давніх і обґрунтовується агональністю політичної діяльності. Тому практика переконування як основний компонент політичного спілкування, перебуває під пильною увагою сучасних учених.

Розуміння агональності політичного дискурсу веде до аналізу причин його конфліктності. Чим більш значними є прояви конфліктів і протистояння протилежних позицій, які мають прояв у медіа-дискурсі, тим більш схильними є аналітики до констатації службової ролі дискурсу і обмеження його значення конкретними мотивами, настановами політичних мовців. Згідно з Л. А. Кудрявцевою, «найяскравішими особливостями українського масмедійного політичного дискурсу «післямайданного» періоду стали конфліктогенність і агресивність, які й визначили загальний напрямок мовної дії. Для сучасного українського політичного мислення в цілому установки толерантності ослаблені, масмедійна політична мова, особливо в контексті наративу «вибори», тяжіє до безкомпромісності, непримиренності, мовної агресії. Це нерідко призводить до конфліктів, нездатності досягти співпраці, що призводить до публічних скандалів, звинувачень у зраді національних інтересів, антидержавної діяльності і тому подібне. (Див. безкомпромісну «війну» у публічному дискурсі керівників держави – президента і прем'єр-міністра країни, наслідком якої став розпад колись єдиної команди «помаранчевих» політичних сил)» [1].

Конкретна політична дійсність, наприклад, політичний розвиток України, демонструє, що дискурс політиків, який має відображення у засобах масової інформації, пов'язаний з конкретними подіями, складаною специфікою розвитку і кваліфікацією політичних мовців. Тому дискурс не є суто мовленнєвою діяльністю і предметом лінгвістичних досліджень, він потребує комплексного підходу. Водночас конфліктні риси всередині дискурсу можуть ідентифікуватися як відображення специфіки розвитку політичної системи в цілому, таких її важливих елементів, як громадська думка, діяльність політичних сил, громадських рухів, взаємодії держави і суспільства. Як уважає Л. А. Кудрявцева, «політична інтолерантність публічних осіб, включаючи керівників держави, веде до розколу країни, деградації політичного електорату і до можливих незворотних негативних наслідків для самої державності України. В умовах політичного вибору, яким є виборча кампанія, бажання очорнити опонента пов'язане з бажанням чинити психологічний вплив і вплив не тільки на опонентів – прямих учасників конфліктних форм комунікації, але в першу чергу – на третіх осіб, слухачів / глядачів / читачів, з метою нав'язати їм свої негативні оцінки, надати маніпулятивний піар-вплив» [1].

Проблематика управління дискурсом и здійснення впливу через нього, потребують комплексної методології, яка прагне врахувати всі особливості всіх висловлювань на основі єдиного підходу. Таким підходом може стати політичний дискурс-аналіз, який у своїй основі має соціальну лінгвістику і лінгвістичну філософію. Через зростання кількості суто емпіричних досліджень, дискурс-аналіз стає засобом інтерпретації розвитку політичного дискурсу. Згідно з А. І. Хмельцовим, «в академічному та епістемологічному контекстах аналіз політичного дискурсу (політичний дискурс-аналіз) не є «строго оформленої» дисципліною і швидше функціонує як міждисциплінарне методологічний напрям, що інтегрує теорії та практики аналізу політичних текстів (дискурсна прагматика, когнітивний дискурс-аналіз, конверсаційний аналіз, критичний дискурс -аналіз і т.д.)» [6].

Застосування різноманітних методик дискурс-аналізу дозволяє більш-менш достовірно вивчати конкретні ситуації дискурсу і виявляти, описувати його особливості. Однак, описовий підхід мало відповідає інтересам наукової розробки публічної сфери. Тому в інтересах нашого дослідження необхідно виокремити мету політичного дискурс-аналізу. Він полягає не у вивченні окремих

елементів дискурсів, а, скоріше, в інтенціональному аналізі намірів, причин висловлювань і відповідності компонентній структурі публічної сфери політики. Наслідком застосування політичного дискурс-аналізу є можливість поєднання різних інституційних рівнів дискурсу в єдину схему.

Висновки.

Публічний політичний дискурс орієнтований на повідомлення і відкриття тих відомостей і позицій, які до цього були не представлені. Водночас політичний публічний дискурс від публічної сфери відрізняється за темпоральним вектором. У реальному часі це є діалог, або полілог. Це сукупність тверджень, оцінок, в цілому висловлювань, текстуальних та вербальних, яка має протяжність у часі. Політичний дискурс у публічній сфері, таким чином, уключає і колишні висловлювання, а також певні елементи дискурсу майбутнього.

Непублічний дискурс пов'язаний з неформальними політичними практиками, політичними домовленос-тями, угодами, захистом інформації і сфери державної безпеки. Він відрізняється від публічного наявністю тих смислів, ідей і позицій, які не можуть з певних причин бути досяжними для широкого сприйняття та розуміння. До цих компонентів входять ті наміри і мотиви діяльності політичних суб'єктів, які до певного часу мають залишатися таємними.

Водночас обидва типи дискурсів є реальним явищем сучасного світу політики, його фактичною основою.

Провідним чинником залучення, або не залучення політичних дискурсивних проявів до публічної сфери політики є їх тематизація і зосередженість на політичних, соціальних, економічних і культурних проблемах. Цей комплекс чинників є надзвичайно важливим, оскільки пошук адекватного шляху ідентифікації політичних зразків сьогодні в політичній науці не завершений.

Виявлення зв'язку дискурсивних практик з політикою, на думку автора, необхідно вести шляхом встановлення градації політичного сенсу повідомлень, тем обговорень, наслідків дискурсів. Крім того, методичним прийомом при визначенні політичного характеру дискурсу, є аналіз конкретних ситуацій з встановленням тла кожної з ситуацій і реконструкцією думок і подій, які перебувають за межами висловлювань.

Публічна сфера політики і політичний дискурс співвідносяться також, як спонтанне і впорядковане, хоча і політичний дискурс і публічна сфера мають риси хаотичних, невпорядкованих явищ. Проте публічна сфера існує як реальність обговорень і певного порядку представлення думок. Політичний дискурс у цих умовах є менш формалізованим і великою мірою залежить від інтенцій авторів повідомлень.

Важливою темою для теоретико-методологічного співставлення публічної сфери політики і політичного дискурсу є рівні складності політичного дискурсу, який може бути експертним, політико-прагматичним і буденним. На всіх трьох рівнях (а також, на інших рівнях, які можна деталізувати майже необмежено), є різні сенси і напрямки осмислення політичної дійсності, ставлення до політичних подій. Усі ці рівні у той чи інший спосіб належать до публічної сфери політики, проте, не входять до її структури. Отже, основними одиницями впорядкування політичного дискурсу на різних рівнях складності є індивід і спільноти. Хаотичні групи дискурсивних повідомлень, які виникають стихійно, можна побачити на прикладах сучасних Інтернет-чатів і форумів.

За допомогою Інтернет-технологій політичний дискурс має можливість переходити із сфери приватності у сферу публічності. Водночас згідно з постмодерністською парадигмою, кількість висловлювань не може означати якісних перетворень у гегелівському розумінні, оскільки всі автори висловлювань є рівноправними стосовно своїх претензій на значущість.

У таких умовах політичний дискурс є більш хаотичним і стихійно організованим явищем висловлювань, ніж публічна сфера політики. Водночас умовою успішного подолання протиріччя між публічною сферою і політичним дискурсом є аналіз формування громадської думки та політико-комунікаційне розкручування певних тем у мас-медіа.

Ці приклади становлять фактологічну базу реального політичного дискурсу, коли завдяки суб'єктивним уподобанням, окремі інформаційні теми стають більш популярними, ніж інші, не зважаючи на їх значущість. Публічна сфера, у такому випадку, є більш широким явищем і вона іманентно вимагає рівних можливостей і рівної уваги до всіх політичних повідомлень, змістової інформації і подій. Перспективою подальших розвідок за темою статті є аналіз публічної сфери політики сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцева Л. А. Особенности массмедийного политического дискурса Украины «послемайданного» периода [Електронний ресурс] / Л. А. Кудрявцева. – Режим доступа : http://uapryal.com.ua/training/kudryavtseva-l-a-kiev-osobennosti-massmediynogo-politicheskogo-diskursa-ukrainyi-poslemaydannogo-perioda/
2. Литовченко А. Д. Структурно-діяльнісна концепція дискурсу : автореф. дис... канд. соціол. наук : 22.00.01/ А. Д. Литовченко ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 19 с.
3. Никитина К. В. Политический дискурс СМИ и его особенности [Электронный ресурс] / К. В. Никитина. – Режим доступа : www.bali.ostu.ru/umc/arhiv/2006/2/Nikitina.doc
4. Онуфрів С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.08 / С. Т. Онуфрів ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 20 с.

5. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / В. В. Петренко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 17 с.
6. Хмельцов А. И. Когда «они» говорят о «нас»: политический дискурс-анализ и семиотика внешней политики в междисциплинарных перспективе [Электронный ресурс] / А. И. Хмельцов. – Режим доступа : www.russcomm.ru/rca_biblio/h/hmeltsov.shtml

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., професор;
Седляр Ю. О., к.політ.н., доцент.

© Третяк О. А., 2011

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2011 р.